

RIZAEDDİN FAHREDDİN'İN EDEBİ ESERLERİNDE İSİMLER VE İSİM ÇEKİM EKLERİ*

*Metin DEMİRÇİ***

ÖZET

Tatarlar, köklü bir sözlü anlatım geleneğine sahiptir. Buna rağmen Tatarlarda yazı dili on beşinci yüzyılda teşekkül etmeye başlamıştır, ancak on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Tatar edebiyatında on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyılda da eserler verilmiştir ancak bu dönemler pek verimli değildir. 19. yüzyılın son yarısına kadar dilde Türkçilik hüküm sürmüştür. Daha sonra bölgede yazı diliyle ilgili olarak Türkiçilik-Tatarçılık tartışması başlamıştır. Türkiçilik, Tatarçılık fikirlerinden Rızaeddin Fahreddin Türkiçilik fikrinin savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. Rızaeddin Fahreddin Tatarcanın gidişatının tartışıldığı bir dönemde dilde mahallileşme ve tasfiyeciliğe karşı çıkmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserleri bu bakımdan incelenmesi gereken eserlerdendir. Rızaeddin Fahreddin, yetmiş yedi yıl yaşamıştır ve geride birçok tarihi, biyografik, pedagojik eser bırakmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in "Esmâ yâki Amel ve Ceza", "Selime yâki İffet" adlı iki edebî eseri vardır. Rızaeddin Fahreddin'in bu iki edebî eseri ilk olarak Arap alfabesiyle ve Osmanlı imlâsıyla kaleme alınmıştır. Daha sonra Kiril alfabesiyle de transkribe edilmiştir ve tekrar yayımlanmıştır. Ancak iki basım arasında farklılıklar vardır. Mesela Arap harfli metinlerde kullanılan ekler Kiril harfli metinlerde yoktur, onların yerine günümüz Tatar-Başkurt dillerindeki ekler vardır. Bu çalışmada Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserlerindeki isimler, isim türleri, isim çekim ekleri incelenecektir. İsimler kullanımları, onlara eserlerde yüklenen anlamlar bakımından ve aldıkları çekim ekleri bakımından yazarın üslubu ile ilgili ip uçları verir. İsimler yazarın üslubunda doğrudan doğruya etkin rol oynar. Bundan dolayı bu makalede Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserleri, yazarın eserlerde kullandığı isimler ve isimlerin aldığı çekim ekleri bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rızaeddin Fahreddin, edebî eser, isimler, isim çekim ekleri

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E-mail: mtndmrci@myinet.com

NAMES AND NAME SUFFIXES IN LITERARY WORKS OF RIZAEDDİN FAHREDDİN

ABSTRACT

Tatars, has a well-established tradition of oral expression. However, written language in Tatars started to consist of in the fifteenth century, but books began to be written in the sixteenth and seventeenth centuries. Works have given in Tatar literature at the eighteenth century and the nineteenth century, but these periods are not very efficient. Türkçilik ruled in language up to half of 19th century. Then, Türkçilik-Tatarçılık discussion started in the region with respect to the writing language. Rızaeddin Fahreddin has been defender and practitioner of the idea Türkçilik from Türkçilik- Tatarçılık ideas. Rızaeddin Fahreddin has opposed localization and liquidationism in language in the course of a discussion of Tatar language. In this respect Rızaeddin Fahreddin's literary works needs to be examined. Rızaeddin Fahreddin lived seventy-seven years and left behind many historical, biographical, pedagogical works. There are Rızaeddin Fahreddin's two literary works named Esmâ yâki Amel ve Ceza and Selime yâki İffet. First, Rızaeddin Fahreddin's these two literary works were written in the Arabic alphabet and with Ottoman spelling, then transcribed in Cyrillic and re-published. However, there are differences between the two editions. For example, there is no in Arabic script used for the text suffixes in Cyrillic texts. Instead of thees, there are suffixes of today's Tatar-Bashkir language. In this study, will be examined the names, name, type, name suffixes of Fahreddin'in Rızaeddin' literary works. Names give clues about the author's style with usage, in terms of the meanings to them and their income suffixes in works. Names play an active role in directly to the author's style. Therefore, in this article Rızaeddin Fahreddin's literary works are examined in terms of the author uses the names and the suffixes of the names of the works.

Key Words: Rızaeddin Fahreddin, literary works, names, name suffixes

Giriş

Tatarlar, köklü bir sözlü anlatım geleneğine sahiptir. Buna rağmen Tatarlarda yazı dili on beşinci yüzyılda teşekkül etmeye başlamıştır, ancak on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Tatar edebiyatında çok verimli olmasa da on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyılda da eserler verilmiştir. Kazan devrinde de ondan sonra da 19. yüzyılın son yarısına kadar dilde Türkçilik hüküm sürmüştür. Ve Türkî Dili denen isim Tatar edebî dilinin ismi olmuştur. Ancak bu devirde kullanılan dil Tatar edebiyatçıları tarafından “Türkî Tili” olarak tabir edilen Bulgar, Çağatay, Osmanlı şivelerinin karışımı bir dil idi. (Abdurrahman Sadi, 1926, 35-37) Sarf ve nahvinde Kıpçak, Bulgar, Çağatay, Osmanlı ve biraz da Tatarcadan unsurlar var idi.

Yeni yazı dili hakkında on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra çeşitli tartışmaların yaşandığı bölgelerden biri de Kırım'da, Kazan ve çevresinde yaşayan Türklerin yerleştiği bölgeler olmuştur. Bölgede yazı diliyle ilgili olarak Türkçilik-Tatarçılık tartışması başlamıştır. Tatar-Başkurt şair ve yazarlarının yerleştirmeye çalıştıkları iki fikirden: Türkçilik, Tatarçılık

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013*

fikirlerinden Rızaeddin Fahreddin Türkçilik fikrinin savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. (Abdurrahman Sadi, 104)

Rızaeddin Fahreddin'in gerek Asar'ı gibi ilmi eserleri gerek başka edebî eserleri vasıtasıyla yükseltilen edebî dili elbette Kayyumlar Tatarcası değildir, tamamen Tercüman Türkçesi de değildir. Belki Türki-dil yakınlık esasında duran, bu ikisi ortasında olan Türk dilidir. Rızaeddin Fahreddin'in kalemi Kayyum'dan başka bütün Tatar ediplerinden önde, kendisine has işlenen, kendisi vasıtasıyla her zaman sahibinin edebî kıyafetini açıkça gösterip tanıtan tatlı, canlı bir edebî üslup ile oluşturulmuştur. (Abdurrahman Sadi, 1926, 101)

Tatarcanın gidişatının tartışıldığı bir dönemde dilde mahallileşme ve tasfiyeciliğe karşı olan Rızaeddin Fahreddin'in (Bargan, 2008, 18-21) edebî eserleri bu bakımdan incelenmesi gereken eserlerdendir.

Yetmiş yedi yıllık ömründen geriye birçok tarihi, biyografik, pedagojik eser bırakan Rızaeddin Fahreddin'in "Esmâ ya da Amel ve Ceza" (Rızaeddin Fahreddin, 1903), "Selime ya da İffet" (Rızaeddin Fahreddin, 1904) adlı iki edebî eseri vardır. Rızaeddin Fahreddin'in ilk olarak Arap alfabesiyle ve Osmanlı imlâsıyla kaleme alınan Esmâ ve Selime adlı bu iki edebî eseri daha sonra Kiril alfabesiyle de transkribe edilerek tekrar yayımlanmıştır. Ancak eserlerin daha sonraki baskıları transkribe edilmekten ziyade adapte edilme özelliği göstermektedir. Mesela Arap harfli metinlerde kullanılan ekler Kiril harfli metinlerde yoktur, onların yerine günümüz Tatar-Başkurt dillerinde kullanılan ekler yer almaktadır. (Demirci, 2011, 327-334)

Bu çalışmada Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserlerinde tespit edilen isimler, isim türleri, isim çekim ekleri incelenecektir. İsimler kullanımları, onlara eserlerde yüklenen anlamlar bakımından ve aldıkları çekim ekleri bakımından yazarın üslubu ile ilgili ip uçları veren, yazarın üslubunda doğrudan doğruya etkin rol oynayan kelime türleridir. Bundan dolayı bu makalede Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserleri, yazarın eserlerde kullandığı isimler ve isimlerin aldığı çekim ekleri bakımından incelenmiştir. Rızaeddin Fahreddin'in dil ve üslubuyla ilgili daha önceden tarafımızdan birer makale yayımlandığı için burada onun dil ve üslubu tekrar detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.

1. İsimler

Muharrem Ergin isimleri: "İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir." şeklinde tanımlayarak has isimler ve ortak isimler (Ergin, 1993, 207-208) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Zeynep Korkmaz, "I. Somut ve Soyut Adlar, II. Özel Adlar, Cins Adları III. Oluş ve Kılış adları olarak üçe ayırmaktadır. (Korkmaz, 2003, 195)

İsimler, canlı ve cansız, somut ve soyut varlıkları, durumları, olayları, kavramları karşılar. İsimler karşıladıkları varlıkların, durumların, olayların, kavramların göstergeleridir. Onların zihnimize kaydedilmesini, zihnimize canlanmasını, söylendiğinde algılanmasını sağlar.

İncelenen eserlerde isimler; özel ve cins isimleri, somut ve soyut isimleri, teklik, çokluk ve topluluk isimleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yazar eserlerinde isimleri diğer kelime türlerinden fazla kullanmıştır. Bunun sebebi ise eserlerinde didaktik anlatımın hâkim olması, düşüncenin ön plana çıkması, yazarın sürekli bir şeyler hakkında açıklama yapma gayreti içinde olmasıdır.

İncelenen eserlerde özel isimler; kişi isimleri, unvanlar, yapı, kurum ve kuruluş isimleri, eser isimleri, kıta, ülke, devlet, şehir, avıl, karye, yılga, göl, dağ, deniz, sahra isimleri, millet, dil, din ve mezhep isimleri şeklinde bulunmaktadır. Her iki eserde de İslamiyetle ilgili terim ve kavramların ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazar bazı şehir, karye, avıl ve kişi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

isimlerini ise kısaltarak vermeyi tercih etmektedir. Selîme ya da İffet adlı eserde Selîme Tutaş ismi yazar tarafından kullanılan bir isim olup kahramanın asıl isminin başka olduğu (SYİ;404) belirtilmektedir.

İncelenen eserlerde isimleri aşağıdaki gibi sınıflandırarak örneklendirmek mümkündür.

1.1. Şahıs İsimleri

Rızaeddin Fahreddin, araştırmacı kişiliğiyle ve biyografi yazarlığıyla tanınan bir ediptir. Yazarın biyografik donanımının incelenen eserlere yansıdığını söyleyebiliriz. Burada geçen kişi isimlerine bakarak yazarın hem Doğu tarihinden ve kültüründen hem de Batı tarihi ve kültüründen önemli kişilere yer verdiğini söylemek mümkündür. Ancak Doğulu şair, yazar ve düşünür isimlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Sürekli kalkınmanın yolunu arayan, eskiyi iyi bilen, yeniyeye de yönelen Rızaeddin Fahreddin'in, eserlerinde ismi ve bahsi geçen kişileri örnek verdiği görülmektedir. Yazarın zaman zaman bu isimler etrafında Doğu-Batı karşılaştırması yaptığı görülmektedir. Özel isimler yazarın kültür dünyasını göstermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu isimlerde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de yazarın burada ismi geçen kişilerin birçoğunun biyografisini yazmış olmasıdır.

Bir kişi ismi olmasa da "Allah" ismi değişik sıfatlarla birlikte olmak suretiyle Selîme ya da İffet'te 48 kez geçmektedir. Esmâ ya da Amel ve Ceza'da ise 57 kez geçmektedir.

Rızaeddin Fahreddin'in kullandığı şahıs isimleri ve bunların kullanım sıklıkları şu şekildedir:

"*İmâm Sibeveyh (SYİ; 224), (EYAC; 1257), Ebû Henîfe (SYİ; 14), Hâfîz Şîrâzî (SYİ; 1002), Mu'arra (SYİ; 224), Mütenebbî (SYİ; 224), 'Abbâs Helîfe Mü'kîder Billah Cefer (SYİ; 343), Sehsîn Er-Râsabî, Bedr El-Heremî (SYİ; 344), Eḫmed bin Fazlân (SYİ; 344), Bîlgvar (SYİ; 347), Ebu Hâmid El-Endelîsî (SYİ; 349), Mühemmed bin 'Ebḫurrahîm El-Ġarnâî (SYİ; 349), Ya'kûb bin Nû'mân El-Bûlgârî (SYİ; 350), Ḫuca Naşîddin (SYİ; 687-688), Ḫuca Naşîddin Efendî (SYİ; 380), Hezret-i Hedîce (SYİ; 439), Ebu El-Hevl (SYİ; 685), Nâdir Şâh (SYİ; 702), Edîsûn (SYİ; 707), İmpîratür ikîncî Alîksandır (SYİ; 926), Resûl-i Ekrem (SYİ; 595-1096), (EYAC; 479), Me'mûn Helîfe'nî (Bûrân) (SYİ; 1110), Demustin (EYAC; 26), Fârâbî (EYAC; 29), Haccâc (EYAC; 116), Zâkir (EYAC; 181), 'Ümer bin Rabî'a (EYAC; 215), Ferdî, Ḫumûlî (EYAC; 227, 229), İbnî Suvud (EYAC; 309), Dûjjen (EYAC; 663), Ġladistun, Bismarḫ, Li-Ḫun Çan', Valderiz (EYAC; 677), Napîlyûn (EYAC; 1009), İmâm Ġazâlî (EYAC; 1083), İbnî Rüşd, İbnî Ḫaldun, Sibueyh, Ḫalîl, Mebred (EYAC; 1257), Firuz Âbâdî, Zemâḫşerî, Fârâbî, İbnül Eşîr (EYAC; 1260)."*

"Şeyîḫ Sedî (SYİ; 194), (EYAC; 221)" iki eserde de birer kez geçmektedir. "Puşkin" (SYİ; 582, 647, 658) Bu isim eserde bir gemi ismi olarak geçmektedir. Bu isimden hareketle yazar Batılıların kendi büyüklerine, düşünürlerine, ediplerine ne kadar önem verdiklerini, onları unutmamak ve unutturmamak için gayret sarfettiklerini, bu şekilde isim verme geleneği ile onların hatıralarını yad ettiklerini belirtmektedir.

Bizim geçimimizde de birçok büyük ismin olduğunu vurgulayan Rızaeddin Fahreddin "Sâ'dî, Firdevsî, Güher Bigem, Kevkeb, Fû zülî, Kamâlî, Kû lşenî, Kûlḫanî, Kelâmî, Ḫâsimî, Fikrî, Fâḫîrî(SYİ; 648)'nin gibi kişilerin isimlerini gemilere verilebilecek önemli zatların isimleri olarak zikretmektedir.

Tatar Şakirt ile Selime arasında geçen sohbetlerde de büyük zatların isimleri zikredilmektedir. Örneğin, "Bü stânî, Şey ḫ Naşîf El-Yazıçî, Eḫmed-i Fâris Şediyâḫ, Mü hemed Bayrâm, 'Abdullah Nedîm, Camâî dîdî El-Afgânî, Tuyrânî (SYİ; 686)" gibi isimler Selîme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Tutaş'ın haklarında malumat vererek Tatar Şakird'in kendisini rahat hissetmesini sağladığı büyük yazarların isimleri olarak geçmektedir. Aynı cümlede "Zeyneb Hânım, ʿĀ'îşe Hânım, Veredet Hânım, Zeyneb Fevvâz Hânım"ın isimleri büyük edibeler olarak zikredilmektedir.

"Darvin (EYAC; 614,1379)" ismi ise yazarın şekil ve şemailerini beğenmediği kadınları maymunlara benzetirken "Darvin maymunları" şeklinde kullanılmaktadır.

1.2. Ülke, Yer ve Topluluk İsimleri

Bir yazarın içinde yaşadığı ülke kendisi için ne kadar önemliyse dış dünya, dış ülkeler de bir o kadar öneme sahiptir. O dönemin şartlarında bilgi ve belgeye ulaşmanın, her ülke hakkında malumat toplamanın ne kadar zor olduğu malumumuzdur. Kendi imkanları ve şahsi gayretleri neticesinde dünya ülkeleri ve gidişatı hakkında malumat sahibi olan Rızaeddin Fahreddin iki edebî eserinde de çeşitli ülke isimlerine yer vermiştir.

Yazarın eserlerde kullandığı ülke ve yer isimlerinin bazıları eserde anlatılan olaylarla ilgilidir yani olayın geçtiği mekan isimleridir. Bazıları ise kahramanların birbirleriyle konuşurken haklarında malumat verdikleri ülkelerin isimleridir. Bazıları ise yazarın konu dışına çıkarak verdiği bilgiler arasında kullandığı isimlerdir. Ülke ve yer isimleri yazarın zihnini meşgul eden sınırları göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan baktığımızda yazarın zihni Asya'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Amerika'ya, Arabistan'tan Çin, Japonya, Kore, Finlandiya, İtalya, Macaristan'a kadar meşguldür. Okuyan ve okuduklarından örnek veren Rızaeddin Fahreddin bu ülkelerin ahvalleri ile üzerinde yaşadığı topraklar, Tatar ve Başkurdistan illeri arasında bir mukayese yapmaktadır.

1.2.1. Ülke İsimleri

Rızaeddin Fahreddin'in eserlerinde kullandığı ülke isimleri ve kullanım sıklıkları aşağıda verilmiştir.

Ülke İsimleri	Kullanım Sıklığı	
	Esmâ ya da Amel ve Ceza	Selîme ya da İffet
Rû ssiya-Şimâli Rû ssiya	8	13
Hind-Hindü stân	-	4
Tü rkiye	1	2
Mı şır	5	10
Sû riya		1
Am ĩ rika	1	3
Kıt ay	-	4
İ rân	-	6
Af ğan, Af ğanistân	-	2
Tunis	-	1
ʿAbbâ si	-	1
Yap ũ n	2	1
Cazayir	-	1
Şivesya- Ş ũ tsiya	-	2
İ talya	2	1
Rumalar	-	1
Ĝ rmaniya	-	2
K ũ re	1	-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Siyām	1	-
Brezilya	1	-
Başkū rdistān	1	-
Finlandiya	1	-
Vi ngriya (Macaristān)	1	-
Bū lgar	9	35
Erebiya, Až rbaycān	-	1

1.2.2. Yer İsimleri

Rızaeddin Fahreddin'in her iki eserinde de kullandığı yer isimleri ve eserlerde geçme sıklıkları aşağıdaki gibidir. Bu yerlerden bazıları olayların geçtiği mekânlardır, bazıları ise kahramanların sohbet ederken kullandıkları yer isimleridir. Bazıları ise yazarın konuya uygun olduğunu düşündüğü veya konu dışına çıkarak haklarında malumat verdiği devlet veya şehir isimleridir. Yazar bazı yer isimlerini kısaltarak vermeyi tercih etmektedir.

Yer İsimleri	Kullanım Sıklığı	
	Esmā ya ki Amel ve Ceza	Selīme ya ki İffet
Qazan	26	75
Baku	-	8
Sırdaryā, Ural, Altun Tav, Kāşgar, Tū rkistān, Bū hāra, Tabul, Lips, Hamburg, Trū yski, Peterpā l, Simipū lad, Qurtuba, Ğırnata, Başra, Dımışq, Haleb, Vū şkreş nski, Qafqaz, Qāhire, Saray, Pū rt Artur, Cava, Qızıl Qū m, Taşlı nd, Hū kıand, Trū yski, S mipū lat, H tr Pavıl, Nijni, Nū vğū ū t, Pariz, Lū ndın, Hū rasan, Qaf tavı, Şamlı, Afrika,	-	1
Hıve- Hıva	5	2
H rm	2	1
Berlin	2	1
Medine	4	1
Aviū pa	-	3
Mekke, H i rburg	1	1
Tihrān	-	6
Elbruz	-	3
Mū skū va- Mū şqva	4	1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Samārā- Samār	3	4
Ufa	2	12
Ūrinburġ- Irinburġ	2	5
Esī rḥān	-	3
Sibiriya	2	3
Baġdād	-	4
Erḫ t bāzārı	1	-
Yanbaç, Neced, Kūnştad, Vatka, Ĥarkū f, Tūmski, İrkut, Mı rḥural ve Uşa, K. Şehir , Layış, Azya	1	-
Meskeṭ	5	-
(N....) keryeş	2	-
Megerye	3	-
Bikmet	6	-
F..... şehir	10	-
Ġ ... şehir	8	-
Şerif	3	-

1.2.3. Topluluk İsimleri

Rızaeddin Fahreddin'in incelenen eserlerinde geçen boy, topluluk, ırk, halk, millet isimleri ve kullanım sıklıkları aşağıdaki gibidir:

Topluluk İsimleri	Kullanım Sıklığı	
	Esmā ya ki Amel ve Ceza	Selīme ya ki İffet
Bū ḥāra, Ḥive, Tū ke ḥalıkları, İt l-Ḥezer, Tūrān, Kazak, Uygur, Çaġatay, Tū rikmen, Baskir, Başcerid, Başkır, eŪsmānlılar, Yaġutlar, Fellaḥlar, Dunay buyı, Kıtay Tū rikleī , Çirkes, Yunanlılar, “S.....” Familiası, Nū rmandlar, Endeī s eErebleī	-	1
Kırġız	4	1
Rus	12	14
Ḥazarlar, İngiliz	-	3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Nemse	3	4
Armen	-	4
Fransız	1	13
‘Ereb	10	17
Amî rîkân, Franıklar	1	1
Başkû rd	16	2
Hîvalılar, Latışlar, Hâlû llar, T... keбіleş , Yapū nlar, Kureyş	1	-
Vī ngr	5	-

Tatar (Selîme yağı İffet’te 9 defa) ve Bū lğar (Selîme yağı İffet’te 35 defa, Esmâ yağı Amel ve Ceza’da 9 defa) ismi hem millet hem devlet ismi olarak kullanılmaktadır. Tūrîk (Selîme yağı İffet’te 26 defa, Esmâ yağı Amel ve Ceza’da 6 defa) ismi diğerk bazı Tūrîk kavimlerinin isimlerinden sonra da kullanılmaktadır.

Yahudî- Yehüdi (Selîme yağı İffet’te 1 defa, Esmâ yağı Amel ve Ceza’da 7 defa) Esmâ yağı Amel ve Ceza’da Yehüdi aynı zamanda eserin kahramanlarından biridir.

Fârisî kelimesi hem dil hem de millet anlamına gelecek şekilde eserlerde kullanılmıştır. (Selîme yağı İffet’te 6 defa, Esmâ yağı Amel ve Ceza’da 4 defa), Fars (Persiyân) ise millet ismi olarak Selîme’de iki kere geçmektedir.

Her iki eserde de İslâm kelimesi millet veya topluluk anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Genellikle ehl-i İslâm şeklinde geçen ifadenin zaman zaman İslâmlar, Kâzan İslâmları, Rû ssiya İslâmları gibi tamlamalar oluşturduğu da görülmektedir. (Selîme yağı İffet’te 24 defa, Esmâ yağı Amel ve Ceza’da 12 defa)

1.2. Dil İsimleri

Rızaeddin Fahreddin her iki eserinde de dil, dil öğrenme, dil öğrenmenin eğitim ve ticaret hayatı için öneminden bahsederken dil isimlerini kullanmaktadır. Eserlerde dil isimleri millet isimlerinin sonuna “-ça/çe, -î (nispet i’si)” getirilerek oluşturulmuştur. Zaman zaman da “‘Ereb î î ” gibi tamlamalar hâlinde dil isimleri kullanılmaktadır. Yazar bazen “‘Erebî, Tūrîkî, Fârisî lisânları/Fransız, Nemse, ‘Ereb, Fârisî î lleř /Rusça, İngilizçe, Fransızca lisânları” örneğinde olduğu gibi lisan ve dil kelimelerini eklemek suretiyle dil isimlerini vermektedir. Eserde “î l (23 kez)”den başka “đ l” kelimesi de yazılış olarak tercihen kullanılmaktadır.

Yazarın eserlerde kullandığı dil isimleri ve kullanım sıklığı aşağıdaki gibidir:

Dil İsimleri	Kullanım Sıklığı	
	Esmâ yağı Amel ve Ceza	Selîme yağı İffet
‘Erebî-‘Erebçe-‘Ereb î î /lisânı	6	18
Tūrîkî- Tūrîkîçe- Tūrîkî î î /lisânı	8	7
Fârisî- Fârisîçe- Fârisî î î /lisânı	8	13
İngilizçe-İngiliz î î	-	3
Nemseçe- Nemse î î	1	2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Rusça- Rus ĩ ĩ	5	12
Ađ rbycān Tũ rkıçeş	-	1
Fransızça	1	6
İslāmça	-	2

‘Erebî-‘Erebçe-‘Ereb ĩ ĩ /lisānı (Selîme yağı İffet’te 18 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 6 defa), Tũ rkı- Tũ rkıçe- Tũ rkı ĩ ĩ /lisānı (Selîme yağı İffet’te 7 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 8 defa), Fārisî- Fārisîçe- Fārisî ĩ ĩ /lisānı (Selîme yağı İffet’te 13 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 8 defa), İngilizçe-İngiliz ĩ ĩ (Selîme yağı İffet’te 3 defa), Nemseçe- Nemsē ĩ ĩ (Selîme yağı İffet’te 2 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 1 defa), Rusça- Rus ĩ ĩ (Selîme yağı İffet’te 12 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 5 defa), Ađ rbycān Tũ rkıçeş (Selîme yağı İffet’te 1 defa), Fransızça (Selîme yağı İffet’te 6 defa, Esmā yağı Amel ve Ceza’da 1 defa), İslāmça (Selîme yağı İffet’te 2 defa)

1.3. Eser ve Yayın İsimleri

Yazar çeşitli vesilerle başka yazar ve şairlere ait eserlerin isimlerini kullanmıştır. Yazarın değindiği eserler aşağıda verilmiştir:

Selîme yağı İffet’te geçen eser isimleri: Āfarin, Tahir ve Zühre, Seyfü’l-Mülük, Yũ suf ‘Aleyhiselām kışşası, “Elfũ leylin ve leyletin” (B ñB rKıçe), “Terā mān” ğāđ tası.

Esmā yağı Amel ve Ceza’da geçen eser isimleri: ‘Anter, Seyf, Zıvalizen, Elfün Leylün ve Leyletün “Kāmũs-ül- ‘Ālām”, Harîrî, Hemedānî, Suyũtî mađāmātları, Ğũ listān, Tabakatũ-řřahābe, Fezā’ilül-řũ hür, Melike, Merdge Kitken Hātũn Kışşası, Dũ ř Te‘bũ , Müřkāt kitābı, İhya.

1.4. Kurum, Kuruluş İsimleri

Rızaeddin Fahreddin, Bakũ’de Selîme Tutaş ve annesinden ayrı olduğunda zamanını geçirmek için uğradığı veya gördüğü mekānları anlatırken “T” Efend ĩ yatũ sı (SYİ; 1035)’nı da saymaktadır. Selîme Tutaş ile sohbet ederken El-İ’tisām Bi-Hāblillah) iş ñĩ nde bĩ r cem’iyet (SYİ; 706)’ten bahsetmektedirler. İbũ Su‘ud’ıñ, Tabakatũ-řřahābe adlı eserinin basımı için Berlin Cem’iyet-i ‘İlmiyeş (EYAC; 309)’nin vereceği beř bin altından bahsedilirken cemiyetin ismi geçmektedir.

1.5. Eserlerde Geçen Kahramanların İsimleri

İncelenen eserlerde olayların hikaye edilmesinden çok durumların ortaya konulmaya çalışıldığı görölmektedir. Bu yüzden eserlerin kalabalık bir şahıs kadrosuna sahip olmadığı görölmektedir. Esmā yağı Amel ve Ceza’nın şahıs kadrosu Selîme yağı İffet’e göre daha kalabalıktır. Eserlerdeki kahramanların isimleri ve kullanılma sıklıkları aşağıdaki gibidir:

Yazar kahramanlarının ismini bazen kısaltarak vermeyi tercih etmektedir veya kahramanın isminin takma bir isim olduğunu belirtmektedir. Selîme yağı İffet’in kadın kahramanlarından Selîme Tutaş ismi takma bir isim olarak kullandığını belirttiği isimlerden biridir ve eserde 84 defa geçmektedir, Bibi Feħr mise’ Bānu- Feħr ye, 1 defa, Zeynep 3 defa geçmektedir. Selime Tutaş’ın annesinin ismi H..... Hānım (SYİ; 1110) ise eserde bir kere geçmektedir. Eserin başkahramanı Tatar şakirdin asıl isminin ne olduğu eserde belirtilmemiştir. Hesen Ağay ismi 10 defa geçmektedir.

Esmā yağı Amel ve Ceza’nın kadın kahramanlarından Zeynüş-Zeynüşler- Zeynüş Abıştay-Zeynüş Abıştaylar 35 defa; Hemide, 25 defa; Esmā’nın ismi 23 defa, Zeyneb olarak 8 defa, ‘Ā’işe-‘Ā’işe Abıştay’ın ismi 16 defa geçmektedir. Fātımalar, Latifeler ise benzerlerini de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

içine alacak şekilde örnek olarak verildiği için 1 defa geçmektedir. Eserin erkek kahramanlarından ‘Abbās-‘Abbās Mulla, 45 defa geçmektedir. ‘Abbās Mulla, Yūnis-Yūnis Hezret ismiyle 4 defa geçmektedir. Hikmet Hāci-Hikmet Bay ismi 76 defa; Selim Babay, 22 defa; Bikbulād Hezret, 21 defa; Süleymān Hezret, 3 defa; Mūsā, Mūsā Efend , 27 defa; Yūsuf Babay, 27 defa; ‘Üsmān, 1 defa; Sālīh Bāy, 1 defa; Hüseyn Hezret, 5 defa; Hesen Hezret, 10 defa; Eḥmed Ağay, 5 defa; Tāhir Bāy uđlu İbrāhim, 2 defa; ‘Abdulkerim Ağay, 1 defa; İşbulād Mulla, 1 defa; Eḥmed Ağay - Maḥmūd Babay, 1 defa geçmektedir.

Rızaeddin Fahreddin’in incelenen eserlerini Tatar romanında kadın çerçevesinde değerlendiren Ayşen Uslu Bayramlı, Esmā’da kız çocuklarının eğitimi konusu ile yetim çocuklar meselesinin ele alındığını, gerçek hayatta kimsesiz kalan çocukların başkaları tarafından felakete sürüklenmelerini engellenmek için harekete geçmek gerektiği, bu görev için zenginlere seslenildiği, yazarın anlatıcının ağzından aile içindeki çocuğa terbiye verilmesinin anna-babanın görevi olduğu gibi öksüz ve yetim çocuklara terbiye verilmesi görevinin toplum üzerinde olduğu fikrinin vurgulandığını belirterek eserin kısa bir özetini vermektedir. (Uslu Bayramlı, 2008, 300-302) Bayramlı, Selime’yi: “*Bu telif eser yoluyla yazar gerçek hayatta da kızların temel okuma-yazma başarılarının dışında yüksek düzeyde eğitim alabileceklerini, birkaç dil öğrenebileceklerini, gerektiğinde aile işlerinin başına geçip bu işleri büyük bir ustalıkla yönetip para kazanabileceklerini, bilgi ve görgülerini arttırmak için başka ülke ve şehirlere yolculuk edebileceklerini, göstermek istemiştir.*” şeklinde değerlendirmekte ve özetini vermektedir. Yazarın döneminde ağır eleştirilerle karşılaşmasının sebeplerinden birinin eserin kadın kahramanı Selime’nin evlenme teklifinde bulunması olduğunu belirtmektedir. (Uslu Bayramlı, 2008, 303-306)

Eserlerde geçen özel isimler geçtikleri cümleler verilerek aşağıda örneklendirilmiştir.

“‘Ā’işe, Esmā” (EYAC; 5), “‘Abbās Mulla” (EYAC; 6), “‘Ā’işe Abıştay, Rusı, Tūrkı, ‘Erebı,” (EYAC; 20), “Cenāb-ı Allah” (EYAC; 40), “Kazan” (EYAC; 50), “Kāmūs-ül- ‘Ālāmı” (EYAC; 60), “Mūsķva ve Megerye” (EYAC; 123), “Mışırılılar” (EYAC; 128), “Hikmet Hāci.” (EYAC; 128) , “Selim Babay”, “Rūssiya”, “Hıva” “Amirikanlı”, “Irinburg”, “Kırğız” (EYAC; 195), “Kırğızlarım” (EYAC; 207), “‘Ereb”, “İslāmlarından”, “Anter”, “Seyf”, “Zivalizen”, “Elfün Leylün ve Leyletün” (EYAC; 217), “Harırı”, “Hemedānı”, “Suyūfı”, “Edebıyāt-ı Fārisıyeye”, “Şeyh Se‘dī Hezretlernıñ Gūlistān.” (EYAC; 220), “Eş‘arı.” (EYAC; 239), “Berlin Cem‘iyet-i ‘İlmıyesı”, “İbnı Su‘ud’ın (Tabakatü-şşahābe), “Ruslar.” (EYAC; 309), “B... Keryesınden” (EYAC; 310, 504), “F ... sheıñne.” (EYAC; 320), “Mūsā Efendı” (EYAC; 377), “Ehl-i İslām.” (EYAC; 399), “‘Abbās Mulla”, “(Yanbaı), “(Tūrkiye devletı)” (EYAC; 409), “Endeıs” , “‘Ebdırrehmān.” (EYAC; 461), “Fezā’ilül-Şühūr”, “Melıke”, “Merdge Kitken Hātün Kışşası”, “Düş Te‘bını” (EYAC; 487), “Pitirburg”, “Mūsķva”, “Kazan”, “Vatķa”, “Harkıf”, “Tūmski”, “İrkut”, “Finlandiyalardan.” (EYAC; 505), “Başķurd”, “Būlgar Tūrikleıñne”, “Būlgar Tūrikleıñnı” (EYAC; 509), “Vūlgā” (EYAC; 773), “Azya”, “Sālīh Bāy”, “Ġ ... sheıñnde” (EYAC; 799), “(Şerıfı)” (EYAC; 817), “Bikmet” (EYAC; 865), “Rusça”, “‘Erebçesı”, “Tūrkiçesı” (EYAC; 1019), “Vehhābı, Şıfı” (EYAC; 1261), “Sālīh Bāy, Kazan gubırnası Layış üyezı (N...)” (EYAC; 1300), “Rūssiya Devletınde, Kazan vilāyetı (gubırnası) (SYİ; 1), “Kazan”, “İİl” (SYİ; 2), “Hān Mescđı”, Tatar” (SYİ; 6), “Kaban”, “Bulaķı” (SYİ; 7), “Mūsūlmānlar”, “Sūnnı ve Ebū Henıfe mezhebınde”, “Tūrkiçedır.” (SYİ; 14), “Avnıpa” (SYİ; 19), “Tūrkiye”, “Mısır”, “Kıtay ve Yapıı”, “Hındıstān ve Cavı” (SYİ; 64), “Mılādı ile 1898’ncı May ayınıñ”, “Vūlgā Kūmpanyası (şirketı)”, “Gasudar” “Kazan’dan Samārā ğa”, “Kuyarı”, (Ufa) (SYİ; 70, 71, 72, 73), “Kızıl Kūm şahrālarında”, “Mūhit diñzlerınden” (SYİ; 117), “Rūssiya”, “Taşķınd”, “Hıve”, “Būhārā”, “Hıķand”, “Kāğsar”, “Ürinburg”, “Tnıyski”, “Sımpılat”, “Pıtr Pavıl”, “Kazan”, “Nıjını”, “Nūvgüñtı”, “Rus ve Nemselernıñ”, “Armen ve Yahudılernıñ”, “Allahu Te‘ālā” (SYİ; 118, 119),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

“Rusça”, “Fransız”, “Nemse”, “Ereb”, “Fārisî”, “Rüşsiya”, “Avnûpa ve Amîrika”, “İrân ve Afğan, Hind ” (SYİ; 142, 144), “Selîme Tutaş”, “Frank”, “Rus”, “Fārisîçe”, “Fars (Persiyân)” (SYİ; 187), “(Elbrez) tavi” (SYİ; 1051), “Kaf tavi” (SYİ; 635)

2. İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri; çokluk ekleri, iyelik ekleri, aitlik ekleri, hâl ekleri, genitif eki, akkuzatif ekleri, datif eki, lokatif eki, ablatif eki, instrumental eki, eşitlik ekleri, yön bildirme ekleri, soru eki (Ergin, 1993, 209-231) şeklinde sınıflandırılarak aşağıdaki gibi incelenmiş ve örneklendirilmiştir.

2.1. Çokluk Eki

Çokluk ekleri isimlerin çokluk şekillerini yapan çekim ekleridir. (Ergin, 1993, 209) İncelenen eserlerde çokluk eki olarak -lar/-ler kullanılmıştır. Bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“işmler (inî)” (EYAC; 1), “Tecribeleer”, “âdemler (inden)”, “kübler (inî)”, “âdemuğullar (ı)”, “ürmağlar (inî)” (EYAC; 18), “risâleler (i)”, “mecelleler (i)” (EYAC; 20), “kiyevler (inî)”, “Mısrılılar”, “esîrler (i)”, “kızlar (ı)”, “zeveçler”, “hâdimler ” (EYAC; 128), “hâtûnlar (inî)” (SYİ; 179), “Aralar (ında)”, “bunlar (inî)”, “olıvlar (ını)” (SYİ; 180), “vâkıralar (ge)” (SYİ; 194), “kitâblar (ımnı)”, “başkalar (ını)” (SYİ; 203), “Vakıtlar (inî)”, “zâtlar” (SYİ; 210)

2.2. Aitlik Eki

İyelik veya aitlik bildiren eklerden biridir. (Korkmaz, 2003, 263) Aitlik eki bir nesneyi bağlı ve ait olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir ve bu karakteriyle aslında ikinci bir iyelik eki gibidir. (Öner, 1998, 115)

Aitlik ekini yapım eki olarak kabul edenler de vardır. Aitlik eki özel durumu dolayısıyla hem işletme hem yapım ekleri arasında değerlendirilebilmektedir. (Korkmaz, 2003, 264) İncelenen eserlerde aitlik eki olarak “-ğ/-gî” kullanılmış olup bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“evvelgî (den)” (EYAC; 149, 234), “evvelgî (ler)” (EYAC; 307), “evvelgî (leinden)” (EYAC; 430), “ütkіндеgî (ler)” (EYAC; 265), “evvelgî ” (EYAC; 479, 664, 671, 1112, 1116), “şuñgî” (EYAC; 498), “evvelgîsî” (EYAC; 668), “avılımızdağî.” (EYAC; 903), “küñdegî” (SYİ; 129), “Hâzîrgî” (SYİ; 231), “atrâfındağî.” (SYİ; 123), “Şuñgî.” (SYİ; 336), “Hâzîrgî” (SYİ; 241, 363), “evvelgî” (SYİ; 351, 804), “irteğî” (SYİ; 440), “küñgî” (SYİ; 802, 1087), “arasındağî” (SYİ; 921)

2.3. İyelik Ekleri

İsmin karşıladığı nesnenin neye veya kime ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimlerle isimler arasında bağlantı kuran eklerdir. (Korkmaz, 2003, 259) İncelenen eserlerde iyelik ekleri tabloda verilen şekillerde kullanılmıştır. Eserlerde tespit edilen bazı örnekler şahıslara göre aşağıda verilmiştir.

ŞAHISLAR	EKLER
Teklik 1. Şahıs	-m
Teklik 2. Şahıs	-ñ
Teklik 3. Şahıs	-ı/-î/-sı/-sî
Çokluk 1. Şahıs	-mız/-mız
Çokluk 2. Şahıs	-ñız/-ñız
Çokluk 3. Şahıs	-ları,-lerî

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

2.3.1. Teklik Birinci Şahıs

“*terā mānım*” (EYAC; 196), “*ķulađım*” (EYAC; 289), “*vaķıtımda*”, “*heberım*” (EYAC; 368), “*ūmīđım (đır)*” (EYAC; 420), “*kūñlım (e)*” (EYAC; 814), “*ĥıdmeñım*”, “*uğlım!*” (EYAC; 920), “*ķulım (ı)*”, “*uğlım*” (EYAC; 908, 909), “*arzūm ve ređbeñım*” (SYİ; 21), “*vaţanıım (nı)*”, “*cānım*”, “*anam (ı)*” (SYİ; 22), “*Balam!*” (SYİ; 25), “*yıbergenım (e)*”, “*ūmıñım (e)*” (SYİ; 29)

2.3.2. Teklik İkinci Şahıs

“*oldıđıñ*” (EYAC; 420), “*ķatıñ*”, “*şefķetleññ (e)*”, “*oldıđıñ*” (EYAC; 421), “*Başyazıñ*” (EYAC; 627), “*şūradıđıñ*” (EYAC; 814), “*ķeryeñ*” (EYAC; 1297), “*babañı*” (EYAC; 909), “*ķarındaşlarıñ*”, “*atañ*”, “*yūzñ (nı)*”, “*atañ*”, “*atañ (nıñ)*”, “*burıçıñ (đır)*” (SYİ; 25), “*yeşñ*” (SYİ; 27), “*olmaķıñ*” (SYİ; 34), “*teĥşılñ*”, “*ķıçlıđıñ*”, “*bılıđıñ*”, “*şabırıñ*” (SYİ; 44)

2.3.3. Teklik Üçüncü Şahıs

“*yeşlığı (nde)*”, “*ķulı (ndan)*”, “*ığlığığı*”, “*almadığı*” (EYAC; 9), “*eş!*” (EYAC; 30), “*digenı (nı)*” (EYAC; 289), “*ıśmı (nı)*” (EYAC; 1297), “*balası (nı)*”, “*sebelı*” (EYAC; 939), “*ĥalkı (na)*, “*ıđđı (nı)*, “*meĥellesı (nde)*, “*uğlı*” (EYAC; 952, 953), “*arası (nda)*, “*tuğrusı (nda)*, “*anası*, “*neslı ve ķebileśı*, “*olması (nı)*” (EYAC; 1021), “*aĥvālı (nı)*, “*felsefesı*” (SYİ; 112), “*sefenı*, “*teĥşılı (nı)*, “*kelıvı*” (SYİ; 258), “*zūrrıyātu (nı)*” (SYİ; 445), “*ĥūnerlıđıđı*, “*mūlāyımıđıđı* ve “*aķıllılıđı*, “*kamālatı (ne)*, “*mūĥebbeñ (ne)*” (SYİ; 452)

2.3.4. Çokluk Birinci Şahıs

“*ĥıkāyemız*” (EYAC; 3), “*balalarımız (a)*” (EYAC; 49), “*Yanıımız (da)*” (EYAC; 180), “*yeşımız (e)*”, “*me-lūmātuımız (dan)*” (EYAC; 520), “*peyğemberımız*” (EYAC; 913), “*cenfıyeımız*” (SYİ; 107), “*Yulbaşçılarımız*” (SYİ; 112), “*savdālarımız (nı)*” (SYİ; 113), “*Efendımız*, “*eşleñımıznı*” (SYİ; 443)

2.3.5. Çokluk İkinci Şahıs

“*balalarıñız (ı)*” (EYAC; 40), “*yıđđıđıñız (de)*”, “*me-lūmātuñız*” (EYAC; 520), “*Fūrşatıñız*”, “*elñız (de)*” (EYAC; 556), “*zamānıñız*” (EYAC; 913), “*aşarıñız (ğa)*” (EYAC; 1080), “*ķeryeñız (e)*”, “*ıśmıñız*” (EYAC; 1290), “*arañız (dan)*” (SYİ; 100), “*mā-lumuñız (đır)*” (SYİ; 107), “*ķerımeñız (ķızıñız)*, “*ķızıñız (nı)*, “*uķudıvıñız*” (SYİ; 441)

2.3.6. Çokluk Üçüncü Şahıs

“*ādetleñ (nden)*, “*mūderrıseleñ (ne)*” (EYAC; 520), “*bılmedıķleñ (nden)*, “*nefsleñ*, “*ıdesleñ*, “*şūyleđķleñ (nı)*” (EYAC; 952), “*şınıfları*, “*ĥācetleñ (nı)*” (EYAC; 987), “*kūñlleñ (ne)*” (EYAC; 1029), “*ĥūzūrları (na)*” (SYİ; 389), “*Yūzleñ*, “*ķulları (ndan)*, “*urınları*” (SYİ; 390), “*yanları (na)*” (SYİ; 413), “*yūñđķleñ (nde)*” (SYİ; 423)

2.4. Hâl Ekleri

İsmın hālleri ismın diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. (Ergin, 1993, 215) İncelenen eserlerde ismın hāl ekleri aşığıdaki tabloda olduğu şekilleriyle kullanılmaktadır.

İsmin Hâlleri	Hâl ekleri
Yalın Hâl	Eksiz
İlgi Hâli	- <i>îñ/-îñ</i> , - <i>mîñ/-nîñ</i>
Yükleme Hâli	- <i>ı/-ı</i> , - <i>n</i> , - <i>m/-nî</i>
Yönelme-Yaklaşma Hâli	- <i>a/-e</i> , - <i>ğal/-ge</i> , - <i>kal/-ke</i>
Bulunma Hâli	- <i>dal/-de</i>
Ayrılma Hâli	- <i>dan/-den</i>
Vasıta Hâli	- <i>lal/-le</i>
Eşitlik Hâli	- <i>çal/-çe</i> , - <i>day/-dey</i>
Yön Gösterme Hâli	<i>geñ</i> ekiyle, <i>ñğrı/ñğrı</i> , <i>taba</i> , <i>taba</i> kelimeleriyle sağlanmaktadır.

2.4.1. Yalın Hâl

Cümlede ismin anlam ilişkisi bakımından başka bir kelimeyle bağlı olmayan yalın durumudur. (Korkmaz, 2003, 267) Yalın hâl eksizdir. İncelenen eserlerde tespit edilen bazı yalın hâldeki isimler aşağıda örneklendirilmiştir.

“*Esmâ*, *sabağ*, *fikir*·*Ā*’iše *Abıştay*, *urin*” (EYAC; 82), “*Cey*, *tav*, *avıl*, *râhetlik*” (EYAC; 166), “*Nikâh*, *kız*, *yigit*” (EYAC; 1478), “*müda*, *âzâd*, *hetfe*, *ağaç*, *kımız*” (SYİ; 80), “*ad*” (SYİ; 541), “*kün*, *kedir*” (SYİ; 1102), “*kımız*” (SYİ; 535)

2.4.2. İlgi Hâli Eki

Eklendiği isim ile diğer isimler arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur. (Korkmaz, 2003, 268) İlgi hâli eki eklendiği kelimenin kendisinden sonra gelen kelimelerle ilgisini kuran ve isim tamlamaların kuruluşunu sağlayan eklerdir. İncelenen eserlerde ilgi hâli eki “-*îñ/-îñ*, -*mîñ/-nîñ*” şeklinde olup ünlü ile biten kelimelere ve ünsüz ile biten kelimelere ekin ne şekilde geleceği bir kurala bağlı değildir, ilgi hâli eki ünsüzle biten isimlere hem “-*îñ/-îñ*” hem de “-*mîñ/-nîñ*” şeklinde gelebilmektedir. “*biz*” zamiri EYAC’de 9 defa -*nîñ*, ilgi hali ekiyle kullanılmıştır, diğer kullanımları “-*im*” ekiyledir. SYİ’de ise “*biz*” zamiri 1 kere -*nîñ* ilgi ekini almıştır, diğer kullanımları “-*im*” ekiyledir. “*Siz ve anlar*” zamirinde de ekin kullanımı belli bir kurala bağlı değildir. İncelenen eserlerde ilgi eki iyelik eklerinden sonra daima “-*nîñ*” şeklindedir. İncelenen eserlerde tespit edilen bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“İslâm *savdâgerleñnîñ* mecmeî , *isimñnîñ* baş heî i ” (EYAC; 3), “*Abbâs Mulla’niñ* (*İmâmiñ* iş nî ð r) başka balaları” (EYAC; 6), “*Cenâb-ı Allah’iñ* merhemeî ” (EYAC; 13), “*Hâtunlarıñ*, balalar, *â* ile, irler içün olan eşerleî ” (EYAC; 15), “bu *keryeniñ* yî i ” (EYAC; 33), “*üzleñnîñ* balalarını ” (EYAC; 111), “*Bizniñ* atay bî lmeğen.” (EYAC; 156), “*bizniñ* Damulla da bî lmeğen ” (EYAC; 288), “*bizniñ* kî yevler!” (EYAC; 294), “*mü·ellimleñnîñ* be·z leî nden, bî ũ n işül-i cedîde *mü·ellimleñnîñ* bî zî k id ğ ” (EYAC; 392,393), “iñ maqbûl ve muqarreb *mürîdleriñ* kî i iş nî nden, kû ll *mürîdleriñ* bî yle bî zî k olaçaklarını ” (EYAC; 394), “*Künleriñ* bî i nde” (EYAC; 432), “*abiştayniñ*” (EYAC; 481), “*Bizniñ* balalar ” (EYAC; 884), “*sizniñ*” (EYAC; 933), “Yūsıf *Babay’niñ* uğlı, *Abbâs Mulla’niñ* üç seneden ziyâda uqutdığı şâî rd ” (EYAC; 1448) “*seniñ* yû ğ nî , *atañniñ* faziletleî ne, *seniñ* buriçinîdir.” (SYİ; 25), “*Dustlarıñ* barlıkları *Qazan’niñ* nî teber baylarıñ uğlları id . *bunlarıñ* ricâlarına ” (SYİ; 89, 90, 91), “*aniñ* atrâfındağı ” (SYİ;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

123), “*Bunların*” (SYİ; 129), “*kızların*” (SYİ; 170), “*biznin* (çe) ebi oladır” (EYAC; 1110)

2.4.3. Yükleme Hâli Eki

Fiilin etkisi içinde bulunan ismin durumudur. (Korkmaz, 2003, 277) Belirtme görevindedir. Yükleme hâli eki almış kelimeler cümlede belirtili nesne görevinde kullanılır. İncelenen eserlerde yükleme hâli eki olarak iyelik eklerinden sonra “*-n/-nî*” kullanılmaktadır. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hali eki olarak bazen “*-n*” kullanılmaktadır, genel olarak ise araya kaynaştırma sesi olarak “*-i/-î*” kullanılmaktadır. Diğer kullanımlar kurala bağlı değildir, her iki ek de kullanılmaktadır. Zamirlerde de sık olmamakla birlikte her iki ek kullanılmaktadır. İncelenen eserlerde tespit edilen bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

“*mâl keddin*, *çii m keddin*” (EYAC; 10), “*kızlar yün.*” (EYAC; 179), “*hezret süzn*” (EYAC; 269), “*kend i ne yabışmış olan fenâ âdetleri*” (EYAC; 14), “*kimseyi, terâme-i hâlini, küñlünî*, *ñ r hâtünü*” (EYAC; 19), “*uğudıklarını*” (EYAC; 825), “*Hemîdeni*” (EYAC; 1151), “*bunı, ikisni*” (EYAC; 1152), “*hâlini*” (EYAC; 1158), “*kızını*” (EYAC; 1177), “*uğunni*” (EYAC; 1188), “*Aristü, Eflâton, Sükratları, İbnî Rüşd, İbnî Haldun, Sibuveyh, Hâlîl, Mebred ve geyirlerini*” (EYAC; 1257), “*vaatanımını, anamı*” (SYİ; 23), “*bunlarını*” (SYİ; 38), “*seni*” (SYİ; 48), “*kulını, şadlığını*” (SYİ; 49), “*savdalarını*” (SYİ; 113)

2.4.4. Yönelme-Yaklaşma Hâli Eki

Fiildeki hareketin yöneldiği adın durumudur. (Korkmaz, 2003, 280) İncelenen eserlerde yaklaşma hâli eki olarak “*-a/-e, -ğal/-ge, -kal/-ke*” ekleri kullanılmaktadır. Yönelme-yaklaşma hâli eki zamirlerde genellikle “*-ge*” şeklinde kullanılmaktadır, zamirlerle “*-a/-e*” de kullanılmaktadır. İyelik eklerinden sonra ikili kullanım görülmektedir, üçüncü şahıs iyelek ekinden sonra “*-a/-e*” kullanılmaktadır. Ekin diğer isimlerde kullanımı kesin bir kurala bağlı değildir. İncelenen eserlerde tespit edilen bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Yönelme hâli eki “*Beñ m hâf mden Allahu Teâlâ’ğ şığınıñız.*” (EYAC; 769) cümlesinde ise farklı şekilde kullanılmaktadır.

“*terbiyelere*” (EYAC; 11), “*buña*” (EYAC; 13), “*şaklamaya, üzletmeye*” (EYAC; 16), “*Süzge*” (EYAC; 28), “*bizlere, deñsleñne, tuğrularına*” (EYAC; 43), “*‘Abbâs Mulla’ğa, şuña küre, şarif idenleñne*” (EYAC; 57), “*incülerge, hâline, dünyâğa*” (EYAC; 68), “*davışlarına, tışka*” (EYAC; 166), “*tahtağa, şerfetke*” (EYAC; 268), “*Samārâ’ğa*” (SYİ; 71), “*baña*” (SYİ; 99), “*balalarga*” (SYİ; 104), “*şizge*” (SYİ; 149), “*Halığğa, devletke*” (SYİ; 275), “*Müñala’añzge, medeniyetke*” (SYİ; 287, 288), “*Qazan’ğa, Qazan’a, seferleñne*” (SYİ; 410), “*yuldaşka*” (SYİ; 477), “*iske*” (SYİ; 159)

2.4.5. Bulunma Hâli Eki

Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. (Korkmaz, 2003, 289) İncelenen eserlerde bulunma hâli eki olarak “*-da/-de*” kullanılmakta olup aşağıda örnekleri verilmiştir.

“*Anda, tutaşlarda*” (EYAC; 177), “*Yanımızda*” (EYAC; 180), “*bu tuğruda, Selîm Babay’da*” (EYAC; 197), “*in bü yü k şahâbeler hüzüründe*” (EYAC; 215), “*İtalya’da, Mışır’dâ*” (EYAC; 227), “*yeş y ğ ter arasında*” (EYAC; 255), “*Univrsiütde*” (EYAC; 283), “*ñ çğ ne ñ r keryede*” (EYAC; 310), “*sefâhetñanelerde*” (EYAC; 315), “*ñ lež k eçnde*” (SYİ; 164), “*ne yırdede, benim kaçımında*” (SYİ; 196), “*Yününde*” (SYİ; 208), “*medresede*” (SYİ; 233), “*parañudda, yukarıda*” (SYİ; 235, 236), “*dünyâda*” (SYİ; 69)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

2.4.6. Ayrılma Hâli Eki

Fiilin gösterdiği hareketin kendinden uzaklaştığını ifade etmek için kullanılan durumdur. (Ergin, 1993, 223) İncelenen eserlerde ayrılma hâli eki olarak “-dan/ -den” kullanılmaktadır. Bir yerde ise “*bilgenlikdän*” (SYİ; 894) “kelimesinde olduğu gibi “-đ n” şeklinde kullanılmıştır.

“başka *halıklarından*, *nerselerinden*” (EYAC; 34), “Cenâb-ı *Allah’dan*” (EYAC; 91), “*insânlıkdan*” (EYAC; 150), “tav *başından*” (EYAC; 166), “‘Erebleiñ ñ vež ñi *küyleñden*” (EYAC; 190), “Irinburg *şehreñden*, Kırgız, Hıva *tupraqlarından*” (EYAC; 195), “*kimden*” (EYAC; 257), “Allahu *Te-âlâ’dan*” (SYİ; 29), “*Samârâ’dan*” (SYİ; 71), “Her türlü tekellî f ve mü da *belâsından*, *avızından* şular ağa id .” (SYİ; 82), “*edebiyâtdan*” (SYİ; 915), “*ibâdetlerden*” (SYİ; 937), “Lezzetli *süzlerinden*” (SYİ; 942), “*İşikden*, *terzeden*” (SYİ; 1004), “*İ i ün bulmesinden*” (SYİ; 1067), “yazıv *bilgenlikdän*, *almağanlıkıındandır.*” (SYİ; 894)

2.4.7. Vasıta Hâli Eki

Kelime gruplarında veya cümlelerde fiilin kendi vasıtası ile, kendisinin iştiraki ile veya kendisinin belirttiği zamanda yapıldığını bildirmek için kullanılan durumdur. (Ergin, 1993, 225) İncelenen eserlerde üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra vasıta hâli eki olarak “-la/-le” kullanılmakta olup aşağıda örnekleri verilmiştir.

“anlar *vâsıtasıyla*” (EYAC; 31), “*hakkiyla*” (EYAC; 123), “kend *kulıyla*” (EYAC; 354), “*birbîñyle*” (EYAC; 391), “Mulla katıñ *ümiğyle*” (EYAC; 421), “üz *fikniyle*” (EYAC; 464), “vıcdân hem *inşâflarıyla* rizâ olmazlar id .” (SYİ; 986), “Edisü n fû nû grafi *vâsıtasıyla*” (SYİ; 707), “Kazan’ğa k mek *niyeñyle*” (SYİ; 410)

2.4.8. Eşitlik-Benzerlik Hâli Eki

Fiilin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, oluş ve yapılaş tarzını ifade etmek için kullanılan durumdur. (Ergin, 1993, 227) İncelenen eserlerde eşitlik-benzerlik eki olarak “-ça/-çe, kullanılmaktadır. Sık olmamakla birlikte ve kalıplaşmış olarak zamirlerde “-day/-dey” kullanılmaktadır.

“Kazan savdagei *işilâhınça*” (EYAC; 118), “*kıskaçça*” (EYAC; 321), “*başkaçça*” (EYAC; 378), “*bunça*” (EYAC; 490, 677), “‘ümî r *barınça*” (EYAC; 522), “nizâm *buyınça*” (EYAC; 653), “*mürâdinça*” (EYAC; 804), “*kübîşinçe*” (EYAC; 72), “‘*Ā’ileçe*, bunıñ *hilâfınça*” (EYAC; 106), “‘*ā’ile* ve edeb *ceheñinçe*” (EYAC; 144), “*Anday* yüñ vler” (EYAC; 182), “mübâh *tarıkçe*” (EYAC; 231), “*anday* süziñ !..” (EYAC; 244), “*bunday* nersege” (EYAC; 291), “*Şunday* nerselerge” (EYAC; 294), “*anlarça*” (EYAC; 703), “üşbu yü z bñ ñ teñkeñ k senet *mücibinçe*” (EYAC; 1149), “*nindey* burıç” (EYAC; 1133), “‘ümî r *barınça*” (SYİ; 376), “*barça* azâlarım” (SYİ; 455), “‘ümî ñ i z *buyınça*” (SYİ; 563), “*Bunça* seneler” (SYİ; 1126), “*üzleñinçe*” (SYİ; 165), “yukarıda *diğgimizçe*” (SYİ; 185), “*bunday* süzleriñ” (SYİ; 262), “*üyüşsinçe*” (SYİ; 292), “Üzleñ tarafından viñ lgen üñşet *mücibinçe*” (SYİ; 413), “meşriğ *işülñinçe*” (SYİ; 426), “*bunday* kamâlat” (SYİ; 482), “*Bunday* hâtünlarga” (SYİ; 914), “Ümid kismek iñ râhetñ ñ bñ iñ .” *diđkleñinçe*” (SYİ; 959), “*bizniñçe*” (SYİ; 1110)

2.4.9. Yön Gösterme Hâli

Fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için ismin yön gösterme hâli kullanılır. (Ergin, 1993, 229) İncelenen eserlerde örneklerine çok fazla rastlanmamakla birlikte yön gösterme hâli eki olarak kalıplaşmış bazı kelimelerde “-geñ” eki kullanılmaktadır. “*üğriñ/‘üğññ*, *tab’a*, *taba’*” kelimeleriyle de yön gösterme sağlanmaktadır. İncelenen eserlerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

“Üşbu rev şî terbiye sâyesinde bunların kızlarının ağılları künden küne açılır ve üzleir üñ vazîfalarını küne *elgenî* bî lüp ve añlap yî şürler.” (SYİ; 880)

“Bunîñ eş işanlar mî nâkıbleir üñ şüylemek ve kerâmetleir üñ rivâyet itmek ve *aña tabca* kend üñ kürmî ş ve kürmemî ş dî şleir üñ , hikâyet eylemek id .” (EYAC; 311)

“şehir ne *şügrî* ” (EYAC; 1446), “iltifâtsiz bî r hâtûna *şügrî* ” (EYAC; 12), “bûyle ülug kazaya *şügrî* ” (EYAC; 424), “yü ş mî zge *şügrî* ” (EYAC; 940), “bu urınga *şügrî* ” (SYİ; 156)

2.5. Soru Eki

İsmiñ soru şeklini ifade eden durumdur. (Ergin, 1993, 231) İncelenen eserlerde isim çekim eki olarak “-*mi/- mî*” soru edatı kullanılmakta olup aşağıda örnekleri verilmiştir.

“Bu süz Ğikmet bay iş tđ ğ nde buş süz olmadıĝından kırküp mulla, bu süz ñ kitâbda bar *mî*?” diye şî radıĝında: “Kitâbda bar!” diye süz üñ deĝi kıçkırup ve y beñ lüb rek şü yled .” (EYAC; 270)

“Ğikmet – Düris *mî*; taşĝa başılĝan mı?” (EYAC; 277)

“Ye’ni şeker kend kılıyla şuĝa şalmaĝdan mî keddem, küb *mî* az *mî* olur, kırmışkalardan aşatmaĝcı oldı.” (EYAC; 354)

“Başkürdler hakkında dî rist *mî* deĝ l *mî*, kımızĝa şü katarlar, şıĝır ve kece şü şî katışdıralar diye bî r süz meşhür oldıĝından kımız eçerge kelen kî mseler, meşraflara küb iltifât itmey, her vakıtda inâbatlı ve emin zâtları intihâb id rler.” (EYAC; 510)

“Lekin bu nerselerin ñ âhîretde yâki dî nyâda beñ m içüñ bî r fâ’idesî olaçak id mî yâki yuk *mî* id ?” (SYİ; 54)

“İmd bu hâtunlarını lü şüşa yeş kızını küb mertebe zik r itmek lâzım oldıĝı içün “Selîme Tutaş diye yazamız, bunlar ise Frank yâki Rus oldıĝları hâlde Fârisîçe şü yleşeler id mî yukşa aşıl Fars (Persiyân) id ler *mî*?” (SYİ; 186)

“Kısmet bû yled r *mî*? Yâki terbiyemî z bû yle olmuş mı?” (SYİ; 485, 486)

“Atañ ve anañ var *mî*?” (SYİ; 543)

Sonuç

1. Bu makalede Rızaeddin Fahreddin’in iki edebî eserinde isimler, isim türleri ve isim çekim ekleri incelenmiştir.

2. Yazar her iki eserde de olayların anlatımından çok durumların ortaya konulmasına önem verdiĝi için isim soylu kelimeleri fiillerden çok kullanmaktadır.

3. Yazarın eselerde şahıs, dil, ülke, yer ve topluluk isimlerini, bazı eser ve yayın isimlerini, kurum, kuruluş isimlerini kullandığı görülmektedir. Ayrıca eserler edebî eserler olduĝu için olayın kahramanlarının isimleri de incelemede belirtilmiştir.

4. Eserlerde hem Osmanlı sahasına ait isim çekim ekleri hem Tatarca-Başkurtçaya ait isim çekim eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu da yazarın Türkler arasında ortak bir yazı dili oluşturma fikrini savunduĝuna işaret etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

5. Eserlerde -lar/-ler çokluk eki; -m, -ñ, -ı/-ı, -sı/-sı, -mız/-mız, -ñız/-ñız, - ları,-lerı iyelik eki; - *ıñ/- ıñ*, - *mñ/- mñ* ilgi hâli eki; -*ı/-ı*, - *n*, - *m/- m* yükleme hâli eki; -*a/-e*, -*ğal-ge*, -*kal-ke* yönelme-yaklaşma hâli; -*da/-de* bulunma hâli eki; -*dan/-den* ayrılma hâli eki; -la/le vasıta hâli eki; - *çal-çe*, -day/-dey eşitlik hâli eki; “-*m/- m*” soru eki olarak kullanılmıştır. -*geñ* ekiyle, *ğır/ğır*, *taba, taba* kelimeleri ise yön gösterme hâli için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Sadi; Tatar Edebiyatı Tarihi, Kazan, 1926.
- BARGAN, Hüseyin; “Rızaeddin Fahreddin'in Derlediği “Til Yarışı” (Metin – İnceleme)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- DEMİRCİ, Metin; Rızaeddin Fahreddin'in Edebî Eserleri Üzerine Dil ve Üslup İncelemesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.
- ERGİN, Muharrem; Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 1993.
- KORKMAZ, Zeynep; Türkiye Türkçesi Grameri, TDK yayınları, Ankara, 2003.
- ÖNER, Mustafa; Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yay. Ankara, 1998.
- Rızaeddin Fahreddin; Esmâ Yâki Amel ve Ceza, Muhammed Fâtiğ Gılmanoğlu Matbaası, Orenburg, 1903.
- Rızaeddin Fahreddin; Selîme yâki İffet, 2. Baskı, Haritonov Matbaası, Kazan, 1904.
- USLU BAYRAMLI, Ayşen, “Tatar Romanında Kadın: İbretten İdeal(izm)e”, (Derleyen) Pultar, Gönül; Yirmi Birinci Yüzyılda İdil-Ural, Tetragon Yayınları, Ankara, 2008.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

